

گزارش تصویری

محمد مهدی پور حنیفه

دانشجوی کارشناسی ارشد، مدیریت و کنترل بیابان، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران.

 M.pourhanifeh@ut.ac.ir

روزی روزگاری «تالاب صالحیه»

کلمه تالاب از نظر لغوی معادل wetland زمین‌های خیس به کار برده می‌شود و از دو کلمه تال و آب تشکیل شده است. کلمه تال در زبان هندی به معنی آبگیر است. بر اساس تعریف کنوانسیون رامسر که مهم‌ترین و فراگیرترین مرجع بین‌المللی مرتبط با حفاظت تالاب‌ها می‌باشد، در زمره تعاریف باز و گسترده است که در اغلب متون علمی مورد استناد قرار می‌گیرد. این تعریف به شرح ذیل است: "مناطق مردابی، آبگیر، تورب‌زار، آبی طبیعی یا مصنوعی، دائم یا موقت با آب ساکن یا جاری، شیرین، لب‌شور یا شور و نواحی ساحلی دریاها که عمق آن‌ها در کمترین جزر از ۶ متر بیشتر نباشد. طبق این تعریف بسترهای علفی دریایی در مناطق ساحلی، پهنه‌های گلی و سنگی، درختان مانگرو، آب‌های شیرین، رودخانه‌ها، مصب‌ها، مرداب‌های جنگلی و دریاچه‌های شور نیز جزء تالاب‌ها محسوب می‌شوند و همان‌گونه که در تعریف مشخص است، حتی زیست‌بوم‌های مصنوعی نیز در ردیف تالاب‌ها قرار دارند. بر اساس بند ج ماده یک قانون اراضی مستحدث و ساحلی مصوب ۱۳۵۴/۰۴/۱۹: "تالاب، اعم از اراضی مرداب، باتلاق یا آب‌بندان طبیعی که سطح آن در حداکثر ارتفاع آب از پنج هکتار کمتر نباشد." تالاب‌ها اغلب دارای سه ویژگی زیر می‌باشند:

دارای آب در سطح و یا در منطقه ریشه دوانی هستند؛

دارای خاک ویژه و متفاوت از خاک مناطق اطراف می‌باشند (خاک‌های هیدرومورف)؛

دارای گیاهان آبدوست (هیدروفیت) بوده که خود را با شرایط غرقابی تطبیق داده‌اند و برعکس، در آن‌ها گیاهان حساس به غرقاب شدن دیده نمی‌شود.

با وجود اهمیت و ارزش بسیار بالای اکوسیستم‌های تالابی، همواره تهدیدات و مشکلاتی حیاتی این اکوسیستم‌ها را تهدید و به مخاطره می‌اندازد. تالاب صالحیه تنها تالاب استان البرز و فصلی است و در فصل گرما به دلیل بارش کم و برداشت آب توسط کشاورزان منطقه، بسیار کم‌آب و خشک می‌شود. میزان بارش سالانه در این تالاب به ۲۲۰ میلی متر می‌رسد.

تالاب صالحیه در شهرستان نظرآباد استان البرز قرار دارد و بخشی از آن در استان قزوین واقع شده است. نام قدیم این تالاب قارپوزآباد بوده است. وسعت کل حوزه آبخیز تالاب صالحیه در استان‌های البرز و قزوین بیش از ۴۸ هزار هکتار است و این محدوده شامل ارتفاعات هشتگرد، نظرآباد، آبیک، آوج، قزوین، ابهر و قیدار در استان زنجان است. وسعت حریم و بستر تالاب صالحیه بر اساس مطالعات تعیین حریم توسط شرکت آب منطقه‌ای البرز ۱۶ هزار و ۸۱۳ هکتار اعلام شده است.

تالاب صالحیه زیستگاه ۱۲۰ گونه پرنده می‌باشد. در این تالاب انواع اردک، درنای خاکستری، حواصیل، غاز، مرغابی و پرنده‌های مهاجر از جمله فلامینگو، لک لک سیاه و پلیکان زندگی می‌کنند که تغییر اقلیمی باعث از بین رفتن برخی از آن‌ها شده است. پوشش گیاهی منطقه از نوع گونه‌های استپی می‌باشد و شامل انواع گیاهان مرتعی، از قبیل گرامینه‌ها، درمنه‌ها و انواع گیاهان بالشتکی خاردار در اطراف و خود تالاب می‌باشد.

تالاب‌ها اگرچه به دلیل وجود خاک مناسب و آب، اکوسیستم خوبی از نظر محیط‌زیستی به شمار می‌روند و گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری در آن‌ها زندگی می‌کنند، اما خشک شدن آن‌ها یک تهدید بزرگ یعنی تشکیل کانون‌های تولید ریزگرد را ایجاد می‌کند، تالاب صالحیه نیز با داشتن وسعت قابل توجه محل زندگی گیاهان و جانوران بسیاری بود اما طی سال‌های گذشته به سمت خشک شدن رفته است. تقریباً تمامی مشکلات و تهدیدات تالاب صالحیه ناشی از فعالیت‌های انسانی در حاشیه تالاب و یا در حوضه آبریز آن است.

دلایل خشک شدن تالاب را می‌توان به این صورت تقسیم‌بندی کرد:

رطوبت

در خصوص کاهش رطوبت خاک در منطقه تالاب صالحیه دو دلیل عمده وجود دارد، یک آن که بنا به کاهش بارندگی‌ها و تداوم دوره خشک‌سالی، مقدار نزولات جوی در این منطقه و حوزه آبخیز تالاب صالحیه کاهش یافته است به طوری که برخلاف گذشته این دشت سیلابی ورودی بسیار کمی از نقاط بالادست دارد.

در کنار آن با انجام پروژه‌های زهکشی توسط وزارت جهاد کشاورزی در استان قزوین جهت بهبود شرایط خاک و آب زمین‌های زراعی و توسعه صنعت کشاورزی، رطوبت خاک در بخش قرار گرفته در استان البرز به شدت کاهش یافته و از طرفی باعث شورتر شدن خاک در این ناحیه شده است. همین موضوع یکی از اساسی‌ترین دلایل افزایش فرسایش و برداشت ذرات خاک از این منطقه‌ی تالاب صالحیه می‌باشد.

مدیریت

این عامل در تالاب صالحیه این‌گونه نمود پیدا می‌کند که از طرفی تعلیف غیرمجاز و بیش‌ازحد ظرفیت شتر، باعث کاهش پوشش گیاهی در منطقه و افزایش فرسایش خاک و به وجود آمدن کانون‌های گرد و غبار شده است. اغلب این شترها به صورت سرگردان در محدوده تالاب چرا می‌کنند و عمدتاً فاقد پروانه چرا هستند.

با وجود پیگیری‌های متعدد که منجر به صدور رأی از سوی مراجع قضائی مبنی بر ذبح شترها برای حذف آن‌ها از منطقه به

دلیل تبعات اجتماعی آن شد اما مسئولان مربوطه به آن رسیدگی نکردند. صاحبان این شترها، چرانند دام‌های خود در این عرصه را حق طبیعی خود می‌دانند و همین باعث نابود شدن پوشش گیاهی این منطقه شده است. همچنین عامل کشاورزی در بالادست نیز دیگر بحث مدیریتی را ایجاد می‌کند که چگونه در این منطقه حساس از لحاظ خاک و پوشش گیاهی، بدون آنکه بررسی‌های همه‌جانبه و دقیق صورت گیرد، توسعه کشاورزی در دستور کار مدیران و مسئولان قرار گرفته است. در کنار این دو موضوع اساسی می‌توان به عوامل فرهنگی، کمبود بودجه و نیروی کار، اجرای پروژه بزرگراه غدیر، افزایش آتش‌سوزی‌های عمدی در منطقه و نبود همکاری درون‌سازمانی و برون‌سازمانی اشاره کرد که در حال حاضر منطقه را دچار یک وضعیت بحرانی کرده است و تاکنون فعالیت جدی برای کنترل این وضعیت نامساعد صورت نگرفته است. بیش از ۲۵ درصد جمعیت کشور در استان‌های البرز و تهران مستقر هستند، عملاً یک جمعیت عظیم تحت‌تاثیر کانون‌های ریزگرد این منطقه قرار گرفته است که مشکلات زیادی را برای مردم منطقه، پایتخت و کشور ایجاد کرده است. گرد و غبار ناشی از تالاب صالحیه صدمات زیادی را به سلامت مردم منطقه و تاسیسات مستقر در این ۲ استان وارد می‌کند. همان‌طور که اشاره شد سه معضل عمده در تالاب صالحیه، مدیریت نامناسب منابع، زهکش‌های احداث‌شده و چرای بیش از ظرفیت دام‌ها به‌ویژه شتر است که سبب ایجاد بحران در این منطقه شده است.

راهکار

راه‌حل‌های متعددی در زمینه کاهش خسارات، کنترل و احیا پوشش گیاهی و جبران وضعیت ایجادشده وجود دارد که می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

ساده‌ترین راه‌حل حذف دام چراکننده از منطقه است. این کار می‌تواند در صورت همکاری اهالی به‌صورت مسالمت‌آمیز و درغیر این صورت با اجبار مراجع قانونی و حضور گسترده یگان حفاظت منابع طبیعی صورت پذیرد و متخلفین همانند کشورهای توسعه‌یافته به شدت جریمه شوند تا از سلامت تالاب صالحیه صیانت شود. همچنین با وجود احداث بزرگراه در منطقه و امکان کسب درآمد گسترده از طریق مراکز خرید، می‌توان برای مردم محلی شغل جایگزین در نظر گرفت تا احتمال همکاری آنان افزایش یابد.

راه‌حل دیگر که نیاز به همکاری همه‌جانبه درون‌سازمانی و برون‌سازمانی دارد، بررسی مجدد تاثیر احداث زهکش در منطقه است که می‌بایست مسئولین و دانشگاهیان در کنار یکدیگر پروژه‌های بررسی عملکرد این زهکش‌ها را بررسی نمایند و سپس نمایندگان و مدیران دو استان البرز و قزوین درخصوص تغییر رویه در وضعیت کاربری‌های بالادست و روش‌های نادرست استفاده از زمین در منطقه تصمیم‌گیری نمایند.

سخن آخر

در آخر پیشنهاد اصلی آن است که ابتدا محققان و پژوهشگران طی یک برنامه فوری، طرح جامع مدیریت حوزه‌آبخیز تالاب صالحیه را آغاز کنند تا علل و خسارات موجود در تالاب براساس اولویت مشخص شوند و سپس راه‌حل‌های ذکرشده و راه‌حل‌های علمی دیگر همانند پروژه‌های نهال‌کاری نظارت‌شده، بهبود معیشت روستاییان، برگزاری کلاس‌های متعدد افزایش سواد و فرهنگ‌آموزی، روند تغییر سیستم‌های آبیاری کشاورزی و دیگر فعالیت‌ها صورت پذیرد تا با گذر زمان خطر وقوع توفان‌های گرد و غبار در این منطقه کاهش یابد.

